

ד ת ש ב ע

פרשת נצבים-וילך, תש"פ, מספר 1385

חיוב הדורות הבאים בשמירת נורמות חוקיות אלישי בן-יצחק

להתחייב לקיים חוזה? קושי זה הביא את שד"ל להציע פרשנות קיצונית שהיא גם יחידנית:³ "אין הכוונה כלל על הדורות הבאים, כי לא נזכרו ולא נרמזו בפרשה הזאת הדורות הבאים. אבל אמר אתם ניצבים כאן כולכם, ואם אולי יש אדם שלא בא לכאן, להיותו חולה או לסיבה אחרת, דעו כי גם את אשר איננו פה אני כורת הברית הזאת". כלומר, אין הכוונה שהברית חלה על הדורות הבאים, מבלי שאלו יהיו נוכחים במעמד ההסכם. לעומת זאת ניתן למצוא בחז"ל⁴ ובפירושי אברבנאל⁵ וכלי יקר (שם), פתרון לקושי זה באופן שכן ניתן לחייב את הדורות הבאים.

ניתן לתרץ קושי זה באופן נוסף. חיוב הדורות הבאים נובע מהעיקרון שלפיו התורה היא התשתית לעולם, כמאמר המדרש:⁶ "היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה, ובורא את העולם". התורה עמודו של עולם (אבות א, ב), ובלעדי התורה אין קיום לעולם, כמאמר הנביא ירמיהו: "פה אמר ה' אם לא בריתי יומים וְלִילָה חֻקֹת שְׁמַיִם וְאָרֶץ לֹא שָׁמַיִ" (יר' לג:כה). לשון אחר, התורה היא בבחינת "הוראות יצרן"; כיצד ניתן לשמר את המכונה שנקראת 'עולם'. החוקים והמצוות כוחם יפה לא רק לשעת נתינתם אלא הם מיועדים גם לעתיד הרחוק,⁷ ומכאן ששטייה ואי הקפדה על ההוראות יש בהם בהכרח כדי לקלק את המוצר, ואולי אף לגרום להשבתתו.

החובה המוטלת על האדם היום, למרות שפיזית הוא לא היה צד לברית, מותירה את השאלה במקומה באשר לתקפותם של חוקי החברה והמדינה בעתיד. האם חוקים שנחקקים היום יש בהם כדי להשפיע על הדורות הבאים?⁸

פרשת "נצבים" היא המשך לעניין חידוש הברית בערבות מואב בין עם ישראל לבין אלוקים,¹ ובהקדמתו של הרש"ר הירש לפרשה הוא כותב: "פסוקים ט-יז באים לשלול את התפיסה המוטעית, כאילו התחייבות הברית לקיום התורה מוגבלת רק למעמדות ולדורות מסוימים או לזמן מסוים. אכן הברית והאלה חלות על כל הנמנים עם ישראל ועל כל הדורות הבאים" (פירושו לדב' כט:ט-י).

מלשון קריאתו של משה "אַתֶּם נִצְבִים הַיּוֹם כְּלָכֶם" (דב' כט:ט) משמע שהברית חלה על 'כולכם'. המושג 'כולכם' אינו מוסב רק לאלו שמצויים במעמד הברית, אלא הוא חל גם על הדורות הבאים: "וְלֹא אַתֶּם לְבַדְכֶם אֲנֹכִי כָרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֵת הָאֱלֹהִים הַזֹּאת: כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֶנּוּ פֹה עִמָּנוּ עִמְד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֶל־לֵהֲיִנוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם" (דב' כט:יג-יד). על משמעות הפסוק עומד הרש"ר הירש (שם) ומסביר: "שההתחייבות לאלת הברית איננה מוגבלת ביחס לאישים שהיא חלה עליהם, כך אין היא מוגבלת ביחס למשך הזמן שהיא תקפה בו. היא כוללת את כל האנשים הנמנים עם ישראל בכל העיתים, ובצורה שאינה משתמעת לשני פנים שלל כאן הכתוב את דמיון השוא, כאילו ההתחייבות לתורה תקפה רק בזמן מסוים, או כאילו אפשר להשתחרר מן ההתחייבות הזאת. וכך השיב יחזקאל לאנשים מזקני ישראל שביקשו ממנו הוראות חדשות לנסיבות החדשות של התקופה: "וְהֵעֵלָה עַל רוּחְכֶם הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאָרְצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֶבֶן: חִי אֲנִי נְאֻם ה' אֱלֹהִים אִם לֹא יִבְדַּח חֻקָּה וּבְזָרָע נְטוּיָה וּבְחֻמָּה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם" (יחז' כ:לב-לג). לגישת הרש"ר הירש, שיסודותיה בדברי חז"ל ובפירושי מקרא קדומים,² הברית מהדהדת ומחייבת לאורך כל ההיסטוריה הישראלית, החל מכינונה ועד סוף כל הדורות. גם הדורות המאוחרים שלא נכחו בברית מחויבים לה.

תפיסה זו מעוררת קושי. כיצד ניתן בכלל לחייב את הדורות הבאים? איך יכול מי שאינו כאן

3 שד"ל על דב' כט:יד.
4 למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת נצבים ס"ח: "לפי שכל הנפשות היו שם, והגוף עדיין לא נברא".
5 אברבנאל, נצבים, הספק הראשון. ראו גם: מדרש הגדול לדב' כט:יג.
6 בראשית רבה (וילנא) בראשית פרשה א סימן א; זוהר כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קסא ע"א: "דכד ברא קודשא בריך הוא עלמא אסתכל בה באורייתא וברא עלמא".
7 ראו בהקשר זה: הראי"ה קוק, חזון הצמחונות והשלום, ירושלים תשכ"ה, פסקה כח: "אני הנני נותן לפניכם חוקים ומשפטים כאלה היום בשביל ההכשר של העתיד הרחוק".
8 היה ניסיון להקים גורם שידאג לדורות הבאים במדינת ישראל באמצעות מוסד "נציבות הדורות הבאים" ספר חוקים תשס"א מס' 1783 מיום 29.3.2001, עמ' 199 חוק הכנסת (תיקון מס' 14).

* אלישי בן-יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט' ובעלים של משרד עורכי דין. דברינו כאן מוקדשים לעילוי נשמתה של הילדה תהילה בת מיכל ת.נ.צ.ב.ה.

1 דב' כח:סט. הרש"ר הירש מבהיר במקום: "בשליחות ה' אמר משה את הברכות והקללות האלה, שהן דברי הברית שיש לזכור עם ישראל בארץ מואב בגבול הארץ המובטחת ובסמוך לתקופת כיבושה. ברית זו תהא חידוש והמשך של הברית שנכרתה בחורב".

2 ראו למשל: אבן עזרא, בכור שור ורבינו בחיי בפירושיהם לדב' כט:יג.

רלוונטי, ניתן להציע שתי פתרונות אפשריים. האפשרות האחת תלויה ביכולת המחוקק לבטל את הנורמה ולשנות את החוק באופן שיאסור את המותר או יתיר את האסור בהתאם לנסיבות המציאות. האפשרות השנייה היא באמצעות חקיקה זמנית הנקראת גם "הוראת שעה". הכוונה לנורמה חוקית בעלת אורך חיים מוגבל.¹⁴ כך למשל, ניתן להזכיר את חרם דרבינו גרשום שהוגבל עד לסוף האלף החמישי.¹⁵ עוד מצינו בתקופת הרשב"א שנקבע: "חרם לבל ילמוד איש מבני קהילינו בספרי היונים אשר חברו בחכמת הטבע וחכמת האלהות, בין המחוברים בלשונם בין שהועתקו בלשון אחר, מהיום ועד חמשים שנה".¹⁶ כלומר, אחת הדרכים לצמצום השפעת ההווה על העתיד היא באמצעות הבנה שיכול ומה שנכון ומתאים להיום לא בהכרח יהיה נכון למחר, ולכן חקיקה והתקנת תקנות תהיה מוגבלת בזמן.¹⁷ עם זאת, קיימת אפשרות שהנורמה שנקבעה תהיה עדיין הכרחית לאחר פקיעת תוקפה, ואז אפשר יהיה להאריך את מועד פקיעת החוק,¹⁸ או לחילופין לבטל את הוראת השעה ולהותיר את הנורמה ללא תאריך תפוגה.¹⁹ דברים אלו צריכים לעמוד לנגד עיניו של המחוקק היום.

14 לדיון בסוגיית 'הוראת שעה' במשפט הישראלי ראו: איתי בר-סימן טוב וגאיה הררי-הייט, "שעתן היפה של הוראות-השעה? עלייתה של החקיקה הזמנית בישראל ועקרונות לטיובה", **עיוני משפט** מא, עמ' 539-603 (תש"פ).

15 ראו: **שולחן ערוך**, אבן העזר, ס"א, ס"י. כך מובא גם בבית יוסף אבן העזר, ס"א בשם המהרי"ק. לעומת זאת, הרמ"א בדרכי משה, שם, כותב שאין נוהגים כן. ראו בפתחי תשובה, שלומד מכך שהראשונים, כדוגמת הר"ן, המרדכי, מהר"ם מרוטנברג וראבי"ה, לא כתבו שקיימת הגבלה, ומכאן שלא סברו שמועד התקנות פקע. ראו בהרחבה פתחי תשובה, אבן העזר ס"א, ס"ק יט.

16 שו"ת הרשב"א חלק א סימן תטו.

17 ראו עוד: שו"ת המהרש"ם, יורה דעה, סימן קיט "שדן בתקנה שתוקנה מהטעם של דרכי שלום המגבילה מעבר לקהילה לקהילה ל-3 שנים.

18 ראו למשל שו"ת המבי"ט חלק ג' סימן צו, שהביא תיאור של מצב שבו הסכמות ותקנות שנקבעו בצפת לתקופה של 10 שנים הוארכו בעוד 50 שנה: "הסכימו שההסכמות הראשונות אשר עשו בק"ק הנז' בשנת השכ"ה ליצירה לזמן עשר שנים יתקיימו עד זמן חמשים שנה בכללות ובפרטות".

19 לעיתים, תפקידה של הוראת שעה להרגיל את הציבור או לבדוק את יעילות החוק, ראו למשל דברי הרמב"ן אשר מסביר את הפסוק "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" (שמ' טו:כה): "משמע שהודיעם החוקים ההם ולימד אותם (ש)עתידי הקדוש ברוך הוא לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילם במצוות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הניסיון שאמר ושם נסהו".

דומה כי המגמה של כלל האנושות היא הרצון להבטיח עתיד טוב. הדאגה לעתיד טמונה בעיקרון הרובץ לפתחו של החכם: "איזהו חכם הרואה את הנולד".⁹ המאירי מחיל את העיקרון הזה בכל תחום וכל עניין. וכך לשונו:¹⁰ וענין הרואה את הנולד הוא שישתדל בכל ענייניו בכלל עד שלא יצטרך לעצה, והוא שבח מופלג לכל ענין וענין".

מחובה כללית זו נגזרת גם חובת ההנהגה ליתן את דעתה להתפתחויות האנושיות והחברתיות העתידיות, ולפעול ברוח הערכות אלו. כך למשל, הרמב"ם מצדיק את כתיבת המשנה בדורו של ר' יהודה הנשיא:¹¹ "מימות משה רבינו הקדוש לא חיברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה... וכך היה הדבר תמיד עד רבינו הקדוש והוא קיבץ כל השמועות... וחיבר מהכל ספר משנה... ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה? לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובלאות... חיבר חיבור אחד... שילמדוהו במהרה ולא ישכח".

מכאן הדרך קצרה אל חובת המחוקק, ליתן את דעתו לא רק על ההווה אלא גם על העתיד, שהרי עיקר החוק מכוון אל העתיד, כפי שמלמדנו הרא"ה קוק:¹² "מפני שכלל החוקים פונים בעיקרם ביותר אל העתיד, שהיא תעודתם העיקרית המקדשתם בהווה בתור זריעה והכנה לעתיד לבוא".

בספר "פלא יועץ" מוצע למנהיגי הציבור שעסוקים בחקיקה ליתן דעתם לשאלת נוקשות החוק. בין היתר מוצע לשמור על גמישות חקיקתית, באופן שאין לקבוע נורמות שלא ניתן יהיה לשנותן בעתיד, אלא יש לתת את הדעת לכך שדברים שנכונים להיום אולי יאבדו מכוחם בעתיד. וכך הוא כותב:¹³ "וגם לא יתקנו תקנה ויאסרו איסור לדור דורים עד עולם, כי לא תדע מה ילד יום, ושמא יבוא זמן שלא יוכלו לעמוד באותה תקנה ויחרקו שן יעברוה. לכן משעה ראשונה לא יתקנו אלא על זמן מה או יניחו מקום לכל שופט ומנהיג בזמנו לשנותה, או להוסיף ולגרוע כפי ראות עיניו".

בשאלה כיצד נכון וראוי להתמודד עם חקיקה שבכוחה להשפיע על העתיד, כאשר המציאות העתידית יכולה להשתנות ולהפוך את החוק ללא

התשס"א-2001. בדברי ההסבר לחוק נכתב: "הצעת חוק זו מטרתה להביא בפני הכנסת במהלך הליך חקיקה נתונים וחווות דעת בדבר השפעת החקיקה המוצעת על הדורות הבאים בתחומים כמו איכות הסביבה, חינוך, בריאות, כלכלה, טכנולוגיה וכדו'... מוצע על כן להקים בכנסת מערך בראשות אדם בעל כישורים ומומחיות... שיציג בפני הכנסת וועדותיה חווות דעת ונתונים לגבי השלכות של הצעות חוק וחקיקת משנה הנידונים בפניהן". הצעת חוק תשס"א מס' 2927 עמ' 46 הצעת חוק הכנסת (תיקון מס' 14) (נציב הדורות הבאים לכנסת), התשס"א-2000, עמ' 46-50. מוסד זה לא זכה להצלחה רבה ובשנת 2010 בוטל התפקיד. ראו: ספר חוקים תשע"א מס' 2266 עמ' 94.

9 מסכת תמיד לב ע"א.

10 בית הבחירה למאירי אבות ב, ט.

11 רמב"ם, הקדמה למשנה תורה.

12 חזון הצמחונות והשלום, פיסקה כה.

13 ראו: פלא יועץ, ערך 'הסכמות'.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף